

XULQI OG'ISHGAN O'SMIRLAR BILAN PSIXOPROFILAKTIK ISHLARNI AMALGA OSHIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8114907>

Qodirov Obid Safarovich

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti

"Psixologiya" kafedrasini mudiri

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dosent

Annotatsiya

Mazkur maqolada tarbiyasi qiyin o'smirlarning psixik rivojlanishiga xos qonuniyatlar, yoshlar tarbiyasida yuzaga kelayotgan ba'zi bir qiyinchilik va kamchiliklarning ijtimoiy psixologik sabablari, barkamol yoshlarni tarbiyalashda ijtimoiy-madaniy va milliy-psixologik omillarning tarbiyaviy ta'siri haqida fikr bildirilgan.

Tayanch so'zlar

psixika, intellektual salohiyat, aqliy taraqqiyot, o'z-o'zini anglash, turmush tarzi, salbiy o'zgarishlar, hamkor tarbiya, etnopsixika, psixoprofilaktika.

Mamlakatimizda yoshlarning bilimi va ma'naviy dunyosini boyitish, intellektual salohiyatini oshirish borasida ko'pgina ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Aksariyat yoshlar yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalanishyapti. Shu bois ham ular orasida jannatmakon yurtimiz dovrug'ini olamga yoyayotgan iqtidorli, iste'dodlilari judayam ko'p. Biz bundan faxrlanamiz. Biroq "guruch kurmaksiz bo'lmaganidek", hayotda o'z yo'lini topa olmagan, natijada bilib-bilmay jinoyat ko'chasiga kirib qolayotgan tarbiyasi qiyin o'smirlarni uchratish mumkin. Ular yoshlikning jo'shqinligini, kuch-g'ayratini nomaqbul ishlarga sarflamoqda.

Hozirgi maktab ta'limining bosh vazifasi o'quvchilarning fan asoslarini faol va ongli o'zlashtirishini ta'minlashdan iborat. O'zlashtirish hamisha faol aqliy jarayon natijasi bo'lib, odamning bilishga oid olamdagi xilma-xil noma'lum narsa va hodisalar mohiyatini anglash bilan belgilanadi. Psixologiya fani nuqtai nazaridan no'malum narsa va hodisalar mohiyatini anglash, bilish yoki uni ijodiy o'zlashtirish jarayoni asosan uchta yo'nalishga bog'liq bo'ladi.

Birinchidan, o'zlashtirilayotgan materialning mazmun-mohiyati o'zlashtiruvchi uchun qay darajada mos va tushunarlilikiga, ahamiyatlilikiga va u

qanday usulda yetkazilayotganligiga bog'liqdir.

Ikkinchidan, ta'lim jarayonini boshqarayotgan mas'ul kishining shu sohadagi bilimi va tajribasiga, malaka va mahoratiga, shaxsiy va kasbiy fazilatlariga bog'liq.

Uchinchidan, o'quvchining aqliy taraqqiyoti darajasiga, emotsional-irodaviy holatiga, o'qishga nisbatan unda qaror topgan individual psixologik xususiyatlariga, qiziqishi va havaslariga bog'liqdir. Ana shu uchta yo'nalish to'la ta'minlangan ta'lim jarayonidagina samarali o'zlashtirish hosil bo'lishi allaqachonlar isbotlangan. Shu bois mamlakatimiz istiqlolining dastlabki kunlaridanoq buyuk ma'naviyatimizni tiklashga, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga, uning milliy zaminini mustahkamlab, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarishga alohida ahamiyat berib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuniga binoan, ta'lim tizimida Davlat ta'lim standartlarining ishlab chiqilishi va uning tarkibiy qismi sifatida o'quv dasturi va darsliklarning tayyorlanishi hamda ularning amalda joriy etilishi ta'lim tizimini jahon andozalariga xos takomillashtirishning dastlabki bosqichi bo'ldi. **Biroq ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan fidoyi insonlar va o'qituvchilar jamoasi har qancha urinmasin, baribir ta'lim jarayonida tarbiyasi qiyin o'smirlarning uchrab turishi hammani ajablantiradi.**

Ana shunday tarbiyaviy muammolarni hal etishning qanday yo'llari va choralari mavjud? Hozirgi kunda psixologik olimlar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha tarbiyasi qiyin, injiq, o'zi bilganicha ish tutadigan, quloqsiz, xulqida salbiy illat va ko'rinishlar oshkor ifodalanib turadigan bolalarning kelib chiqishida ijtimoiy sabablardan tashqari pedagogik, psixologik, iqtisodiy, etnomadaniy va hududiy sabablarning ham muhim ta'siri borligi isbotlandi. Ana shu muammolarni o'rganish borasida olib borayotgan tadqiqotlarimiz natijalarining tahliliga ko'ra o'smirlar tarbiyasida, xulq-atvorida, munosabatlarida, maqsad-intilishlarida nojo'ya xatti-harakatlar paydo bo'lishining sabablari va motivlari (turtkilari) har xilligi aniqlandi. Jumladan, shaxsning biologik o'sishidagi nuqsonlar, sezgi organlarining kamchiliklari, o'qishga salbiy ta'sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperamentning shakllanishidagi qusurlar ham tarbiyasi qiyinlikka olib kelishi mumkin. Shaxsning psixik o'sishidagi kamchiliklar, chunonchi, aql-idrokning zaif rivojlangani, irodaning bo'shligi, hissiyotning kuchsizligi, zarur ehtiyoj va qiziqishlarning mavjud emasligi, o'smirning intilishiga xos mavjud imkoniyati o'rtasidagi nomutanosiblik va hokazolar xatti-harakatni izdan chiqaradi.

Shaxsning fazilatlarini tarkib topishidagi nuqsonlar:

- axloqiy hislarning yetishmasligi,
- o'qituvchi, sinf jamoalari, oila a'zolari bilan noto'g'ri muloqot,
- ishyoqmaslik, bo'sh vaqtni to'g'ri taqsimlamaslik ham salbiy qiliqlarni vujudga kelishiga asos bo'ladi.

Shaxsning bilim, o'quv faoliyatidagi kamchiliklari:

- aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana bilmaslik, eng muhimi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashdagi uzilishlar;

maktab faoliyatidagi kamchiliklar:

- o'qitishdagi nuqsonlar,
- tarbiyaviy chora va tadbirlardagi xatolar ham shular jumlasiga kiradi.

Maktabdan tashqari muhitning ta'siridagi kamchiliklar, xususan,

- oilada pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi,
- oilaviy nizolar, ajralish, ota-onaning ichkilikka va noaxloqiy hayotga berilishi

- balog'atga yetmagan tengqurlarining ta'siri,
- madaniy-ma'rifiy ishlab chiqarish jamoalari hamda jamoatchilik qurshovidagi kamchiliklar ham tarbiyasi qiyin o'smirlar ko'payishiga sabab bo'ladi.

So'nggi yillarda jamiyatning barcha sohalarida (iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy) global o'zgarishlar sodir bo'la boshladi. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan bu davrda yosh avlodning, ayniqsa, o'smirlarning xulqiga ko'proq ta'sir qilib, turli o'zgarishlarga sabab bo'lib ularda ma'naviy bo'shliq hosil bo'lishiga olib keldi. Buning uchun:

– o'smirlarni zamonaviy kasbiy yo'nalishlar, boshqalarga zarari tegmaydigan, biroq foydali bo'lgan qiziqarli mashg'ulotlar bo'yicha xabardorligini oshirish maqsadida umumta'lim maktablari, mahallalarda uchrashuvlar, davra suhbatlari o'tkazish;

– aynan shu toifadagi bolalarda entuziazm kuchli ekanini inobatga olgan holda ularni ixtiyoriy ravishda "keksalarga yordam", "nogironligi bo'lgan farzandi bor oilalarga ko'mak" aksiyalariga jalb qilish;

– o'smirlarning bo'sh vaqtlarini oqilona tashkillashtirish yuzasidan maqsadli yo'naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Tarbiyasi qiyin o'smirlardagi "men timsoli" xususiyatlarini tadqiq etish o'quvchilarining mazkur kategoriyasining umumlashtirilgan psixologik portretini tuzish imkonini berdi. Tanlab olish mezonlari quyidagilardan iborat edi: - Ijtimoiy-

psixologik moslashuvchanlik so'rovnomasidagi dezadaptatsiyalashish ko'rsatkichining 68 balldan past bo'lishi;

- "Men kimman?" metodikasi bo'yicha uchinchi referent guruhining mavjud emasligi (M.N.Ovchinnikova);

- "Men kimman?" metodikasi bo'yicha reflektiv faoliyatning past darajasi

- "Men kimman?" metodikasi bo'yicha o'zini o'zi qabul qilish va maxsuldor shaxslilik ma'nosining yo'qligi.

O'smirlar o'zlarini hozirgi holatlarida adekvat baholaydilar, o'zlarini shaxs sifatida qabul qiladilar, o'zlarini ijobiy, ijtimoiy jihatdan ma'qul xususiyatlar egasi sifatida anglashga qodirlar, ma'lum ma'noda o'zlaridan qoniqqandirlar. Bir vaqtning o'zida esa ular har doim ham o'z faoliyatlari natijalarini adekvat baholash, o'zlarini boshqalar bilan taqqoslashga erishavermaydilar. Ular o'z imkoniyatlariga tanqidiy qaray olmaydilar, ko'pincha o'z imkoniyatlarini yuqori baholaydilar, ayniqsa bu narsa o'qishga bo'lgan munosabatda yaqqol ko'zga tashlanadi. Ularning ko'pchiligi uchun o'ziga nisbatan talablarning noadekvat va noreal darajasi xosdir.

Ma'lumki, yoshlarning ma'naviy-ahloqiy tarbiyasi bilan oila, mahalla, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, xuquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar, ilmiy-pedagogik kadrlar shug'ullanadilar. Tarbiya jarayoni barcha ishtirokchilarining bahamjihatlik bilan olib boradigan ishlarigina o'zining ijobiy natijalarini berishi mumkin. Tarbiyasi og'ir bolalar va o'smirlarni e'tibor, g'amxo'rlik orqali tarbiyalash kelgusida ularning hayotga muvaffaqiyatli moslashishida muhim o'rin tutadi.

Yuqoridagilarga asoslanib xulosa sifatida aytish mumkinki, barcha tarbiyasi qiyin o'smirlarda reflektiv faoliyatning yetarlicha rivojlan-maganligi yaqqol sezilib turadi. Zero, bugungi o'smirdan shaxslilik xususiyatlari, muvaffaqiyatli muloqot, umuminsoniy sifatlar va tashqi ko'rinish hisobiga o'zini qabul qilish darajasining ortishi talab qilinadi. Bundan tashqari "Men timsoli" korreksiyasi texnologiyasi va tarbiyasi qiyin o'smirlardagi deviant xulq-atvorni boshqarish tizimi ta'lim sub'ektlari muvaffaqiyatiga psixologik-pedagogik hamrohlik qilishni ko'zda tutadi. Bu jarayonda esa har bir pedagogning psixologik kompetentligi darajalarini aniqlash bilan bog'liq holatlar chuqur o'rganilishi va tahlil qilinishini lozim, deb o'ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.A.Karimov «Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni - millat qilishga xizmat etsin», Toshkent - O'zbekiston 1998 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida". Qonunchilik palatasi tomonidan 2010 yil 12 avgustda qabul qilingan. Senat tomonidan 2010 yil 28 avgustda ma'qullangan.// Qalqon. 2010. № 10 B- 2-13.
3. Sh.M.Mirziyoev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: "O'zbekiston", 2017. -48 b.
4. Sh.M.Mirziyoev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: "O'zbekiston" NMIU, 2017. -488 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy majlisga murojaatnomasi (22 dekabr, 2017 yil). T.: "O'zbekiston", 2017. -88 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. 3-tom, Toshkent, -704 b.
7. G'oziev E.G'. Jabborov A. M. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. T.:, 2003. -124 b.
8. O.S.Qodirov. Umumiy psixologiya // O'quv qo'llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
9. O.S.Qodirov, Sh.N.Xotamov. Ijtimoiy psixologiya // Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.
10. Safarovich Q. O. et al. O'QUVCHILAR XULQ-ATVORI PROFILAKTIKASIDA MAQSADGA YO'NALTIRILGAN TARBIYAVIY TA'SIR MODELII //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – C. 382-386.
11. Safarovich Q. O. et al. TARBIYASI QIYIN O'QUVCHILARNING XULQ-ATVORI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH MASALALARI //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – C. 367-371.
12. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – C. 454-462.